

ARCHITEKTURA CMENTARZA KOMUNALNEGO W ŚWIDNIKU K. LUBLINA (AUTORSKIE DOŚWIADCZENIE PROJEKTOWO-REALIZACYJNE)

Jan Zamasz

Wydział Architektury, Politechnika Wrocławska
Faculty of Architecture, Wrocław University of Technology
e-mail: zamasz@interia.pl

Streszczenie. Cmentarz komunalny w Świdniku został zaprojektowany w 1998 r., a rok później wykonano główne jego elementy. Architektura cmentarza odwołuje się do swobodnej gry skojarzeń („powidoków”), wynikających bezpośrednio z obserwacji lokalnej architektury regionu lubelskiego, a zwłaszcza architektury sakralnej. Motywy sakralne wkomponowane są w układ przestrzenny (plan zagospodarowania cmentarza) i w elementy kubaturowe stanowiące oprawę obiektu. Układ ciągu pieszego w głównym skrzydle cmentarza tworzy kształt krzyża, z wyodrębnieniem tego elementu w zróżnicowanej kolorystycznie nawierzchni posadzki. Sakralny charakter ma strefa wejściowa wzorowana jest na schemacie bazyliki. Brama główna zwieńczona jest tympanonem z krzyżem. Poniżej krzyża znajduje się otwór w kształcie ryngrafu, przewidziany na instalację dzwonu. Woluty furt bocznych zakończone są kapliczkami stylizowanymi na regionalno-ludowe i zwieńczone krzyżami. Tuż za formacją bramy po prawej stronie usytuowany jest okazały drewniany krzyż, upamiętniający poświęcenie cmentarza. Wrota bramy głównej zawierają motyw hostii okolonej promienistą glorią. W pylonach ogrodzenia „wycięte” są ażurowe motywy krzyża łacińskiego, a w stalowych przesłach umocowane są słupki stylizowane na gromnice. W sferze mentalnej przekaz ideowy rozwiązania architektonicznego jest zrozumiały dla przeciętnego odbiorcy – przedstawiciela miejscowej społeczności. Całość oprawy przestrzennej cmentarza ma charakter monumentalny i utrzymana jest w kanonie tradycji łacińskiej, gdziekolwiek tylko przeblyszają złociste refleksy estetyki odległego Bizancjum.

Słowa kluczowe: region lubelski, cmentarze, architektura sakralna, Świdnik, powidok, tradycja

WPROWADZENIE

Poza świątyniami, materialne symbole sacrum obecne są m.in. w obiektach cmentarnych. Miejsca te są o tyle istotne, że docelowo dotyczą każdej istoty ludzkiej, a osobiste doświadczenia związane z „odchodzeniem” osób bliskich, czynią indywidualne przeżycie sacrum jeszcze bardziej autentycznym. Współczesna praktyka projektowo-realizacyjna w naszym kraju dotycząca obiektów cmentarnych wskazuje na dwie postawy twórcze ich autorów. Postawa pierwsza

Rys. 1. Brama cmentarna, Lubartów (fot. J. Zamasz)

Fig. 1. Cemetery gate, Lubartów (photo J. Zamasz)

Rys. 2. Brama cmentarna, Lublin, ulica Lipowa (fot. J. Zamasz)

Fig. 2. Cemetery gate, Lublin, Lipowa street (photo J. Zamasz)

Rys. 3. Furtka boczna, kościół paraf., Ostrów Lubelski (fot. J. Zamasz)

Fig. 3. Church gateway, Ostrów Lubelski (photo J. Zamasz)

Rys. 4. Brama na teren kościoła św. Anny w Lubartowie (fot. J. Zamasz)

Fig. 4. St. Anne's church gate, Lubartów (photo J. Zamasz)

Rys. 5. Fragment ogrodzenia, kościół paraf., Ostrów Lub. (fot. J. Zamasz)

Fig. 5. Fragment of the church wall, Ostrów Lubelski (photo J. Zamasz)

Rys. 6. Fragment ogrodzenia (nisza), kościół paraf., Ostrów Lub (fot. J. Zamasz)

Fig. 6. Fragment of the church wall (niche), Ostrów Lubelski (photo J. Zamasz)

Rys. 7. Fragment ogrodzenia, kościół św. Anny, Lubartów (fot J. Zamasz)

Fig. 7. Fragment of the St. Anne's church wall, Lubartów (photo J. Zamasz)

Rys. 8. Fragment ogrodzenia kościelnego, Sosnowica (fot J. Zamasz)

Fig. 8. Fragment of the church wall, Sosnowica (photo J. Zamasz)

– „modna” obecnie wśród polskich architektów, którą można umownie nazwać kosmopolityczną czy uniwersalną, ma charakter „globalistyczny”, reprezentuje nurt architektury modernistycznej, wyrozumowanej („cool” – zimnej), minimalistycznej, w której element sacrum ukryty jest za daleko posuniętą metaforą. Jest to postawa intelektualna, której istotą jest „bycie na bieżąco” i „nadażanie” (za Zachodem). Już sam fakt „nadażania” oznacza zgodę na bycie „autsaide-

Rys. 9. Fragment ogrodzenia kościelnego, Serniki
(fot. J. Zamasz)

Fig. 9. Fragment of the church wall, Serniki
(photo J. Zamasz)

Rys. 10. Fragment ogrodzenia klasztorного o.o. Kapucynów, Lublin (fot. J. Zamasz)

Fig. 10. Fragment of the Capuchin's cloister wall, Lublin (photo J. Zamasz)

Rys. 11. Nagrobek (kapliczka) K. Szaniawskiego, Lublin (fot. J. Zamasz)

Fig. 11. K. Szaniawski tomb sculpture, Lublin
(photo J. Zamasz)

Rys. 12. Brama klasztorна o.o. Kapucynów, Lublin
(fot. J. Zamasz)

Fig. 12. Cloister Capuchin's gate, Lublin
(photo J. Zamasz)

rem”, a także, w jakimś sensie, przyjęcie samowolnie piętna upośledzenia: intelektualnego / cywilizacyjnego / kulturowego. Wymieniona postawa wyrasta z podłoża estetyki, której źródłem jest religia protestancka. W polskich warunkach przykładami takiej postawy są obiekty cmentarne: autorstwa architekta R. Loeglera w Krakowie i architekta P. Szaroszyka w Warszawie.

Postawa druga, którą umownie można nazwać lokalną [Hartwig 1983] czy regionalną, odwołuje się do oczywistego świata semiotyki (znaczeń), funkcjonujących w obiegu potocznej świadomości społeczności lokalnej, której obiekt ma służyć. Jest to postawa bardziej emocjonalna niż racjonalna, odwołuje się do świata symboli, pojęć i znaków występujących w wyobraźni zbiorowej. Tej postawie bliższe jest podłoże religii katolickiej. Jeszcze inne postawy mogą być motywowane dramatycznymi doświadczeniami narodu [Nicieja 1990] lub silnie wynikać z miejscowych uwarunkowań przyrodniczo-krajobrazowych, np. rzeźba terenu, lokalny materiał konstrukcyjny, specyficzna szata roślinna. Takie „postawy” reprezentują odpowiednio tzw. nurty: patriotyczno-narodowy, krajobrazowy lub każdy inny o wyraźnym charakterze.

Rys. 13. Dzwonnica, Serniki (fot. J. Zamasz)

Fig. 13. The belfry, Serniki (photo J. Zamasz)

Rys. 14. Brama Trynitarzka, Lublin (fot. J. Zamasz)

Fig. 14. Trynitarzka Gate, Lublin (photo J. Zamasz)

Rys. 15. Cmentarz komunalny w Świdniku, widok na część wejściową (fot. J. Zamasz)

Fig. 15. Communal cemetery in Świdnik, entrance part view (photo J. Zamasz)

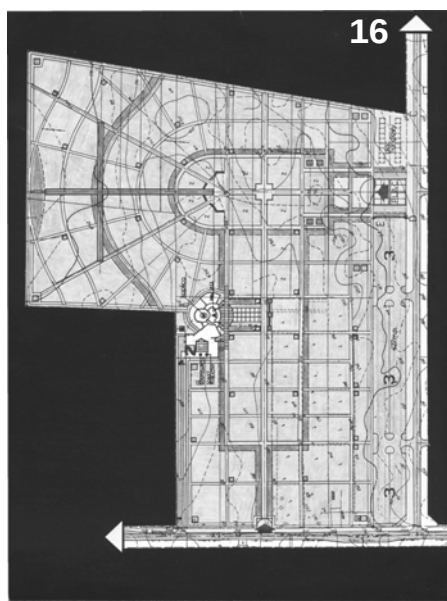
W przypadku Świdnika zamysłem autorskim było zaprojektowanie obiektu „*podług nieba y zwyczaju polskiego*” [Opaliński 1974], czyli odwołanie się do lokalnego *genius loci*, nobilitacja pierwiastków rodzimych [Miłobędzki 1980a, 1980b], a nawet pewnej prowincjonalności czy zaściankowości. Poprzez mocne osadzenie w tradycji, dosłowność, dekoracyjność i operowanie wyraźną symboliką religijną [Skrodzki 1978] przekaz ideowy obiektu jest wówczas bardziej zrozumiały dla przeciętnego przedstawiciela podlubelskiej społeczności. Styl, w jakim Świdnicki cmentarz został zaprojektowany, można by umownie nazwać przetworzonym (uwspółcześnionym) barokiem czy neobarokiem. Barok obok Renesansu jest stylem dominującym obiektów sakralnych w regionie [Hartwig 1983, Miłobędzki 1980a, 1980b]. Zastosowane w projekcie formy i ich elementy są kompilacją-syntezą „powidoków” [Strzeмиński 1974] form i motywów zaczerpniętych z różnych obiektów sakralnych Lubelszczyzny i ich oryginalną, projektową reinterpretacją. Dla tak przyjętej metody pracy punktem wyjścia było przeprowadzenie „rozpoznania w terenie” i sporządzenie dokumentacji fotograficznej obiektów i ich charakterystycznych fragmentów – detali (fot. 1–14). Sfotografowane obiekty stanowiły źródło inspiracji i swoisty bank informacji dla przyjętego rozwiązania projektowego, a w szczególności podjęcia decyzji w zakresie ogólnej stylistyki, doboru materiałów, skali, proporcji oraz wzajemnej relacji zastosowanych kształtów i uformowań.

UKŁAD PRZESTRZENNY

Dawniej, o czym dziś nie zawsze pamiętamy, tereny cmentarne towarzyszyły obiektom sakralnym i tworzyły z nimi integralną całość architektoniczno-przestrzenną. Być może był to swoisty ziemski sposób na objęcie kuratelą sacrum świata ludzi umarłych. Współcześnie ślady niegdysiejszej reguły możemy zaobserwować jedynie na terenach kościółków wiejskich lub w małych miasteczkach. Przykładem takiej formuły może być kościół i cmentarz w miejscowości Sosnowica k. Włodawy.

Cmentarz w Świdniku jest zlokalizowany na południowych obrzeżach miasta w pobliżu przelotowej drogi Lublin – Chełm.

Założenie urbanistyczne cmentarza (fot. 16), dostosowano do kształtu działki i zewnętrznych uwarunkowań, wynikających z relacji do obszaru miasta. Dojazd główny oraz zespół parkingów strategicznych usytuowany jest od strony północnej, tj. od strony Świdnika, skąd przewidywane jest główne „ciężenie ruchu”. Dodatkowe wejście usytuowano od strony wschodniej, tj. od strony ul. Kard. S. Wyszyńskiego. Również od tej strony zaprojektowano dojazd gospodarczy, który „trafia” w środek ciężkości układu przestrzennego. W tym też miejscu usytuowano zespół kubaturowy, składający się z kaplicy z domem pogrzebowym i kaplicą plenerową. Plan zagospodarowania oparty jest na rzucie litery L.

Rys. 16. Plan sytuacyjny cmentarza w Świdniku
(fot. J. Zamasz)

Fig. 16. Site plan of the cemetery in Świdnik
(photo J. Zamasz)

Rys. 17. Hełm kapliczki bocznej (fot. J. Zamasz)

Fig. 17. Dome of the side chapel (photo J. Zamasz)

Układ skrzydeł odpowiada etapom realizacji (użytkowania) cmentarza – najpierw skrzydło przylegające do ul. Kard. S. Wyszyńskiego, a następnie skrzydło prostopadłe, położone w głębi działki. Do chwili obecnej zrealizowano pierwszy etap. Skrzydłom działki (litery L) odpowiada krzyżujący się układ alei głównych, z których ważniejsza o osi: Pn – Pd będzie zrealizowana w drugim etapie. Na niej zaprojektowany jest główny „miąższ” tkanki cmentarza z charakterystycznym, wydobytym kolorystycznie w posadzce, motywem krzyża. Parametry tego elementu i kolor wyróżniają go z ogólnego rysunku kwater. Istotnym uzupełnieniem planu zagospodarowania jest zgeometryzowany układ zieleni wysokiej oraz zaprojektowane place z miejscami na urny, a także placzki gospodarcze.

ARCHITEKTURA

Zrealizowana część cmentarza sprowadza się, oprócz rozplanowania i infrastruktury (układ przestrzenny) do dwóch elementów: bramy głównej oraz muru cmentarnego.

Rys. 18. Widok na część wejściową (fot. J. Zamasz)

Fig. 18. Entrance view (photo J. Zamasz)

Strefa wejściowa ukształtowana jest w formie półkolistego placu „oprawionego” od strony cmentarza rozbudowaną formacją bramy głównej, składającą się z części wjazdowej zwieńczonej kolebką i tympanonem oraz dwu wolut furt

bocznych zakończonych kapliczkami (fot. 15, 18). Kształtowanie formy bramy podporządkowano zastosowanym „płynnym liniom barokizujących spływów” [Skrodzki 1978, s. 112]. W tympanonie „wycięty” jest otwór w kształcie ryngrafu na zainstalowanie dzwonu. Układ bramy jest symetryczny, a w widoku tworzy schemat bazyliki. Płaszczyzna posadzki placu jest nieco wysklepiona w górę, co optycznie podnosi formację bramy. Tworzy się monumentalny układ, który nawiązuje do tradycyjnej zasady kompozycyjnej wielu założeń sakralnych. Wrota bramy głównej, w jej rysunku podstawowym, zawierają motyw krzyża, przenikający się z konchą-kielichem, oraz elementem promienistej hostii (fot. 20, 25).

Rys. 19. Furta boczna (lewa) (fot. J. Zamasz)

Fig. 19. Side gateway (left) (photo J. Zamasz)

Fig. 20. Wrota bramy głównej (fot. J. Zamasz)

Fig. 20. Major doors (photo J. Zamasz)

Wątek ogrodzenia osadzono na ceglanym cokole, który tworzy podstawę i wyznacza terytorium cmentarza określając jego obrys.

Rytmikę muru cmentarnego i jego gabaryt tworzą ażurowe, przestrzenne bloki (na rzucie litery „C”) o wymiarach 150×180 cm, rozstawione w osiowych odstępach co 6 m. W trójwymiarze mają one od strony wewnętrznej kształt nisz do ewentualnego wykorzystania na umieszczenie urny, nagrobku lub epitafium

nagrobego. Wraz z bramą bloki ogrodzenia sygnalizują obecność obiektu w terenie i wprowadzają go w krajobraz. Pełnią również konstrukcyjną rolę dla stalowych przesł. Ażury w blokach posiadają kształt krzyża łacińskiego osłoniętego kwadratową przesłoną, wykonaną ze stali (fot. 22).

Wypełnieniem otwartych płaszczyzn ogrodzenia są stalowe przesła (fot. 21, 23). Pod względem kompozycyjnym rozwiązane są one na zasadzie trójpodziału z zastosowaniem form półkola i $\frac{1}{4}$ koła. Przesła opierają się na cokole za pośrednictwem stalowych słupków, zwieńczonych stylizowanymi głowicami. Ostateczne wypełnienie przegród stanowią stalowe struktury liści, łodyg i zawojów wokół słupków. Elementem zamykającym są „sztachety” w polach skrajnych.

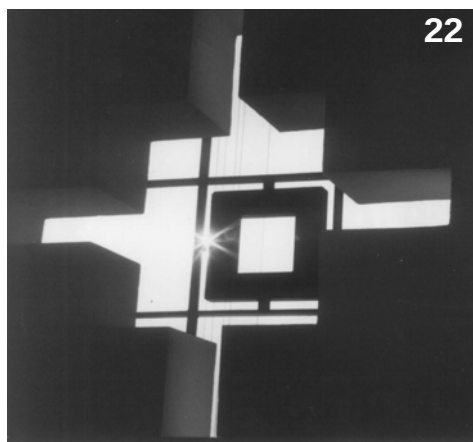
Rys. 21. Przesło ogrodzenia (fot J. Zamasz)

Fig. 21. Span of the wall (photo J. Zamasz)

Furty boczne (fot. 19) zaprojektowano jako dwuskrzydłowe. W ich rysunku geometrycznym również wykorzystane są elementy koliste i motywy ślimacznic, podobnie jak w przesłonach otworów nad furtami, gdzie zastosowano kształty o proveniencji roślinnej.

Ażury pełnią ważną rolę w przyjętym rozwiązaniu: integrują ogrodzenie z otoczeniem – (mocniej osadzają je w terenie), przy sporej masie przydają ogrodzeniu lekkości, odsłaniają też tło (w dzień, w nocy, ukazują światło płonących zniczy w dzień Wszystkich Świętych), umożliwiają kontakt wzrokowy z przestrzenią zewnętrzną.

W kategoriach architektury krajobrazu biały kolor części / elementów maszynych – (brama, bloki) tworzy silny kontrast z przebarwiającym się w rytm

Rys. 22. Ażur w bloku ogrodzenia (fot. J. Zamasz)
Fig. 22. Wall openwork (photo J. Zamasz)

Fig. 23. Przęsło ogrodzenia (fot. J. Zamasz)
Fig. 23. Span of the wall (photo J. Zamasz)

Rys. 24. Korpus bramy głównej, widok
(fot J. Zamasz)
Fig. 24. Major gate body (photo J. Zamasz)

Rys. 25. Wrota bramy głównej (fot J. Zamasz)
Fig. 25. Major doors (photo J. Zamasz)

zmieniających się pór roku tłem otoczenia: wiosna, lato – kontrast zieleni, jesień – kontrast gamy brązów i szarości. Porą zimową – wtopienie w biel tła krajobrazu i wówczas wyraźny kontrast czerni przęseł, a w konsekwencji – uwydatnienie ich rysunku.

W porze słonecznej – refleks promieni na miedzianych kopułach kapliczek i inny, złocisty refleks pochodzący od mosiężnej galanterii krzyży, promieni i słupków (fot. 17, 23, 25).

ROZWIĄZANIE MATERIAŁOWO-KONSTRUKCYJNE

Ogrodzenie posadowione jest na ławach betonowych, dylatowanych co ok. 40 m. Cokół z wyrobionym gzymsem wykonany jest z cegły klinkierowej „Bogdanka” w kolorze piaskowym. Ażurowe bloki – pylony wymurowane są z cegły ceramicznej pełnej. Ażury w pylonach wykonane są na zasadzie – jak w stropach kleina – poprzez zastosowanie zbrojenia w kierunku podłużnym.

Wierzch pylonów łagodnie zakrzywiony w kierunku poprzecznym – do wnętrza i obrobiony blachą powlekaną w kolorze czarnym. Formacja bramy głównej wykonana jest w sposób kombinowany: korpus główny (fot. 24) i woluty ścian bocznych, murowane, kolebka i tympanon żelbetowe, wylewane, otynkowane i obrobione blachą powlekaną. Korpusy kapliczek bocznych – murowane. Kopułki kapliczek – żelbetowe (sprefabrykowane), pokryte blachą miedzianą w łuskę „karo”. Elementy ślusarsko-kowalskie, wykonane z kształtowników stalowych i blach, rur i płaskowników, lakierowane na kolor grafitowy. Przęsła ogrodzenia wykonane metodą warsztatową z kształtowników stalowych – ramy, rur – słupy, blach kutych – liście winorośli, odcinków rur – połączenia liści, płaskowników – elementy pionowe przęseł oraz zawoje wokół słupków. Łodygi winorośli – z prętów kwadratowych. Na blachach listowia naspawane i kute stylizowane „żyłki.” (Winobluszcz jest rośliną charakterystyczną dla murów cmentarnych).

Wrota bramy głównej i furty boczne wykonane są z giętych kształtowników stalowych i blach, a także z rozciętych podłużnie (asymetrycznie) odcinków rur – promienie okalające hostię. Ze względu na znaczny ciężar, skrzydła wrót głównych umocowane są w ścianach bocznych i oparte pionowo na zawiasach wbudowanych w podłoże. Obrót odbywa się na umocowanym od spodu skrzydła kółku, poprzez stalową prowadnicę, zabetonowaną w podłożu. Promienie w kolorze złotym pomalowano metodą proszkową. Krzyże: główny i na kapliczkach bocznych – skonstruowane z rur stalowych, kształtowników i blach, elementy „galanterii” – zakończenia, „rdzenie”, pierścienie – wykonane z mosiądzu.

Posadzki alejek pieszych na terenie cmentarza oraz w strefie wejściowej, a także chodnik przy murze cmentarnym wzdłuż ul. Kard. S. Wyszyńskiego – z kostki betonowej w kolorze szarym i grafitowym.

Obiekt został zrealizowany w 1999 r. przez Lubelskie Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego.

PIŚMIENNICTWO

- Hartwig E., 1983. Lublin. Wyd. Sport i Turystyka, Warszawa.
Krajeński K., 1974. Mała encyklopedia architektury i wnętrz. Ossolineum, Wrocław.
Miłobędzki A., 1980a. Architektura polska XVII wieku. PWN, Warszawa.

- Miłobędzki A., 1980b. Architektura Polska XVII wieku. Album ilustracji. PWN, Warszawa.
- Nicieja S. S., 1990. Cmentarz Obrońców Lwowa. Ossolineum, Wrocław.
- Opaliński Ł., 1974. Krótka nauka budowania dworów, pałaców y zamków... wg Miłobędzki A., Ossolineum, Wrocław.
- Skrodzki W., 1978. Polska sztuka religijna 1900–1945. Oficyna Wyd. INTERIM, Warszawa – Kraków.
- Strzeмиński W., 1974. Teoria widzenia. Wyd. Literackie Kraków.
- Żórawski J., 1962. O budowie formy architektonicznej. Arkady, Warszawa.

ARCHITECTURE OF THE MUNICIPAL CEMETERY IN ŚWIDNIK BY LUBLIN (PROJECT AND CONSTRUCTING EXPERIENCE OF THE AUTHOR)

Abstract. The municipal cemetery in Świdnik was designed in 1998, and one year later its main components were built. The architecture of the cemetery appeals to casual associations, derived from the observation of local architecture in Lublin region., especially sacral architecture. Sacral motifs are incorporated into the spatial layout (the plan of cemetery development) and cubature components which make the setting of the cemetery. Pedestrian street layout in the main wing forms the cross shape, setting this component apart from the colour-diverse floor pavement. In mental sphere ideological transmission is comprehensible to average audience - a local community representative. The entrance area is also of the sacral character – semicircular gate structure is based on basilica scheme- the nave and two aisles. The main gate is topped with the tympanum with a cross. Below the cross there is an opening in the shape of pectoral for the bell to be installed. On top of the side gates volutes are shrines regional-folk stylized and crowned with crosses. Just behind the gate structure, on the right there is a magnificent wooden cross commemorating consecration of the cemetery. In the main gate doors there is the Host motif encircled by radiant glory. In the enclosure pylons there are carved openwork Latin cross motifs and in steel bays there are fixed posts stylized as candles. The spatial setting as a whole has a monumental character and is kept in Latin tradition canon with Byzantine esthetics note.

Key words: Lublin region, sacral architecture, cemeteries, Świdnik, casual associations, tradition